

Давид Ђ. Дашић

*Професор ЕЦПД Универзитета за мир Уједињених нација,
Београд*

„БРУШЕНИ“ КАПИТАЛИЗАМ ИЛИ НОВИ СОЦИЈАЛИЗАМ: АЛТЕРНАТИВА НЕОЛИБЕРАЛИЗМУ

*Ако слободно друштво не може да
помогне многим који су сиромашни,
оно не може да спаси ни малобројне
који су богати.
Џон Ф. Кенеди*

Сажетак

Пад „комунизма“ или „социјализма“? Еуфорија и тријумфализам на Западу. Криза либералног капитализма. Капиталистичка експлоатација радника. Марксово објашњење експлоатације. Стаљинов и Титов модел социјализма. Крај социјалистичког самоуправљања. Тајкуни и контроверзни бизнисмени. Неодрживост неолиберализма: могуће алтернативе. „Брушени капитализам“. Нови (демократски) социјализам. Својински плурализам. Кинески својински дуализам. Зашто је Маркс незаобилазан?

Кључне речи: капитализам, неолиберализам, социјализам, комунизам, својина, тржиште, експлоатација, прекаријат, пенурија, својински плурализам, марксизам.

1. ПАД „КОМУНИЗМА” ИЛИ „СОЦИЈАЛИЗМА”?

Рушење Берлинског зида 1989, колапс Совјетског Савеза и социјалистичких режима у Европи дочекани су на Западу, посебно у Сједињеним Америчким Државама, са еуфоријом и тријумфализмом. Ти догађаји су схваћени и доживљени као историјска победа капитализма над комунизмом, као његов коначан пораз и пропаст. Међутим, с разлогом се поставља питање да ли је тада заиста пао комунизам или је по среди било нешто друго.

Тачно је само то да су у бившим социјалистичким земљама на власти биле комунистичке партије и комунисти по идеолошком убеђењу, што само по себи не значи да је у њима, по неком партијском аутоматизму, постојао и комунизам као нови друштвени поредак. У стварности, све те земље биле су веома, веома далеко од комунизма, без обзира на то шта су све под тим појмом подразумевали Карл Маркс и Фридрих Енгелс, као и марксистички теоретичари после њих. Комунизма није било ни у једној бившој социјалистичкој земљи. Ту неспорну чињеницу многи западни теоретичари, па и они са највишим академским угледом, једноставно превиђају или свесно прећуткују.

У бившим социјалистичким земљама не само да није постојао комунизам, него се, без претеривања, може поставити и питање да ли је у њима, и колико, било и аутентичног социјализма, без обзира на то што ни његов појам није прецизно одређен у марксистичкој и другој политичкој теорији. Ни у једној од њих није постигнута потребна економска ефикасност у привређивању, нити достигнут жељени ниво привредне развијености и животног стандарда. Ни једна од њих није стигла ни до пола пута у достизању економско-социјалних циљева замишљене социјалистичке изградње. На путу ка комунизму Чак су у то време поједине економски напредније капиталистичке земље, са наглашеном социјал-демократском традицијом, као што су, на пример, Шведска и друге скандинавске земље, ефикасније решавале егзистенцијалне економско-социјалне проблеме својих грађана него тадашње социјалистичке земље. Те земље, имајући у виду опште друштвено, економско и социјално стање у њима, олако су, недовољно критички, називане социјалистичким.

2. ЕУФОРИЈА И ТРИЈУМФАЛИЗАМ НА ЗАПАДУ

Ново друштвено стање настало у свету после 1990-тих предмет је теоријског проучавања и оцењивања, из разних углова, од стране истраживача различитих идеолошких провенијенција. Међу њима се посебно истичу Френсис Фукујама, Самјуел Хантингтон и Тарик Али.

Анализирајући импликације „пада комунизма“, Тарик Али, у свом познатом делу *Сукоб фундаментализама*, између осталог, каже: „Са падом комунизма, државни интелектуалци Америчке империје почели су да расправљају о славној будућности. Идеолошки и економски тријумф био је потпун, али да ли се свет заиста ослободио конфликта? Први озбиљан покушај да се теоријски опише победа десио се јула 1989, објављивањем есеја Френсиса Фукујама под насловом ‘Крај историје?’... Његова основна теза, изведена из списка Хегела и Кожева, гласи: после пораза фашизма у Другом светском рату и дезинтеграције Совјетског Савеза четрдесет пет година касније, победа либералне демократије означила је крај идеолошке еволуције човечанства... Био је то крај зато што није имало где другде да се иде... За кратко време тај есеј је постао катехизис нове глобализације. Након чега је књига готово виртуелно нестала док су зналци чекали на наследника.

Било је то у лето 1993. када је Семјуел Хантингтон ... објавио свој чланак ‘Сукоб цивилизација?’ у *Foreign Affairs*, који је одмах изазвао контроверзу глобалних размера... У суштини замишљена као полемика – против Френсиса Фукујама и ‘Краја историје’ – Хантингтонова теза полазила је од тога да иако је пораз комунизма довео до краја све идеолошке спорове, то није значило и крај историје. Од тада култура, а не политика или економија, доминираће и делиће свет.

Он је навео осам култура: западна, конфучијанска, јапанска, исламска, хиндуистичка, словенско-павославна, латиноамеричка, и, можда, афричка ... Главна подела је између ‘Запада и Остатка света’, јер само Запад вреднује ‘индивидуализам, либерализам, уставност, људска права, једнакост, слободу, владавину права, демократију, слободна тржишта’.

Зато Запад (у ствари, САД) мора бити спреман да војно реагује на претње ових ривалских цивилизација...“¹

После опште еуфорије и тријумфализма из 1990-тих, почетком 21. века, баш на Западу, у срцу либералног капитализма, појавила су се и нека другачија размишљања и другачији приступи оцењивања стварности од оних које су изложили Фукујама и Хантингтон. Наиме, „када ‘тријумфализам’ подстиче самозадовољство, онда се иде предалеко. Он скрива чињеницу да победе, чешће да него не, носе у себи семе сопствене пропасти. Непријатељи могу нестати, али историјски процеси ретко: самохвалисање може заслепити пут да се види шта су они, куда иду и шта најављују.

Само зато што су тржишни капитализам и демократске политике тријумфовали током хладног рата то није гаранција да ће тако и наставити. Капитализам и даље дистрибуира богатство и статус неравномерно, као што је то и Маркс рекао... Ако је марксизам-лењинизам генерисао толико унутрашњих противречности због којих је на крају пропао, зашто бисмо ми демократски капитализам сматрали као изузетак од сличних тенденција? Како да знамо да не живимо у дугом историјском циклусу, оном који може да нас изнова врати у свет ауторитараца – иако готово сигурно не марксистичко-лењинистичке варијанте?“²

3. КРИЗА ЛИБЕРАЛНОГ КАПИТАЛИЗМА

Очекивања од „пада комунизма“ на општем плану била су велика. Међутим, посткомунистичко време није свету донело „мед и млеко“, како је најављивано. „Историјски посматрано економски резултати неолибералне ере нису били блистави као што је обећавано. Најдинамичнији период послератног раста на западу забележен је између краја Другог светског рата и раних 70-их година, у доба доминације државе благостања и кејнсијанизма. Стопе раста су тада биле двоструко веће него у периоду од 1980. до данас.

1 Tariq Ali, *The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*, Verso, London/New York, 2011, p. 297–299.

2 John Lewis Gaddis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, New York, NY, 1997, p. 295.

Најпогубнија последица владавине неолиберализма је огроман раст неједнакости, проблем који је донедавно практично игнорисан, да би се данас наметнуо као једно од најважнијих политичких питања, нарочито у САД. То је главни извор политичког незадовољства које је преплавило Запад. Када се погледају статистике, необично је и чак шокантно што је тај пробем тако дуго занемариван. Једино могуће објашњење је апсолутна хегемонија неолиберализма и његових вредности“.³

У досадашњем периоду хегемоније неолибералног капитализму, од 1990-тих до средине друге деценије 21. века, богати су постајали све богатији, а сиромашни све сиромашнији. Пространи и растући јаз између богатих и сиромашних достигао је свој врхунац 2015: 1% светске популације поседује више богатства него 99% преостале популације. Или, 62 најбогатија милијардера у свету поседују богатства колико половина светске популације (3,5 милијарде) која је сиромашна.⁴ Екстремно богатство, безобзирност и похлепа богатих, с једне стране, и екстремно сиромаштво, с друге стране, постали су прворазредни глобални проблем.

Економске неједнакости изазвале су кризу глобалних размера, створиле веома тешко, чак неподношљиво социјално стање у целом свету, посебно у мање развијеним земљама. „Милијарда људи је неухрањена и 7 милиона деце умире као резултат дуговања земаља у којима живе... Квалификовани радници се замењују унајамљеном децом. Две петине чоколаде која се попије и поједе на Западу производи се суперексплоатисаним дечјим радом... То је свет у којем живимо...“.⁵

Постојеће социјално стање у свету често критикује и актуелни папа Франциско, оптужујући глобални капиталистички економски систем да је неосетљив према потребама сиромашних и да не чини довољно да богатство буде подељено са онима којима је најпотребније. У интервјуу датом

3 Martin Jacques, *Крај неолиберализма и криза западне политике*, Pescanik.net, 25.08.2016./The Guardian, 21.08.2016.

4 *Ohfam report*, објављен на годишњем скупу Светског економског форума одржаном у Давосу, јануар 2016, ohfam.org.uk

5 Tariq Ali, p. 315.

италијанском листу *Messaggero*, одговарајући на критике да он када критикује капитализам и позива на радикалне економске реформе звучи као лењиниста, папа Франциско је, између осталог, истакао: „Могу само да кажем да су комунисти украли нашу главну идеју, односно бригу за сиромашне. Борба против сиромаштва чини централни део нашег учења“. Цитирајући делове *Библије* који говоре о потреби помагања сиромашнима и болеснима, папа Франциско је даље рекао да „комунисти тврде да је то све комунизам. Јесте, али двадесет векова касније. Тако да можемо да им кажемо: ’Значи ви сте заправо хришћани’“.⁶

4. КАПИТАЛИСТИЧКА ЕКСПЛОАТАЦИЈА РАДНИКА

Главни генератор ововременске економске неједнакости у свету је пре свега експлоатација радника и свих других радних слојева у друштву који живе искључиво од квантитета и квалитета свог текућег рада, који су егзистенцијално приморани да своју радну снагу, као робу, продају власницима капитала. У просеку, цена те врсте робе је испод њене вредности, пала је на најнижи ниво, јер је понуда радне снаге на тржишту непрестано већа од тражње за њом због веома изражене незапослености свуда у свету, мање или више. Чак је и цена робова у старом веку, у Римској империји, била виша, јер је у њему тражња за робовима била виша него што је у савременом свету тражња за радницима.

У условима таквог општег економског третмана радне снаге на тржишту, власници капитала, руковођени природном тежњом да остваре што већи профит у свом пословању, систематски смањују плате (најамнине) запослених радника. Такође, са истим циљем, они систематски смањују и број запослених радника (отпуштање са посла), захтевајући од преосталих радника да обављају исти обим послова отпуштених радника. Власници капитала и њихови менаџери знају да неки значајнији профит није могуће стећи по основи економисања материјалним факторима производње

6 Папа Фрањо: *Комунисти су украли главну идеју хришћанства*, Аналитика, Информативни портал, Подгорица, portalanalitika.me, 29. јун 2014.

(машине, сировине, енергија, итд.) у производњи добара и услуга. Ниво утрошака тих ресурса је у великој мери унапред утврђен одговарајучим стандардима и нормативима. Њих је, по правилу, доста тешко достизати. Сваки трошак било ког материјалног ресурса изнад прописаних стандарда и норматива потенцијално значи губитак у пословању. Зато је смањење плата радника и/или њихово отпуштање са посла било и остало основни извор профита власника капитала и увећавања њиховог богатства.

Систематско урушавање економско-социјалног положаја радника у капиталистичким предузећима и друштву у целини практично је почело од времена владавине британске премијерке Маргарет Тачер (1979–1990) и америчког председника Роналда Регана (1981–1989), од тада је њихов живот постајао све тежи и лошији у сваком погледу. „Милиони људи у свету раде на повременим, привременим, незахтевним и лоше плаћеним пословима, са неизвесним уговорима или samozапослени, тј. живе у економској и социјалној несигурности... Уз то, радницима су веома ограничени изгледи за професионално напредовање, односно за препознатљиви професионални идентитет или посао који желе и који је у складу са нивоом образовања. Изостаје и социјална мобилност или се претаче у трку ка дну друштвене лествице. Њихови приходи су непредвидљиви, а углавном су и без различитих бенефиција које су за претходне генерације биле норма: плаћени годишњи одмори, плаћено боловање, бесплатно или субвенционисано стручно усавршавање, новчани трансфери када остану без посла или за преквалификације...

У сферу рада и радних односа уводе се ‘флексибилизација’ и ‘нетипична запосленост’, који се односе на екстернализацију радне снаге, односно растући број запослених које фирме ангажују изван властитог оквира, док се само део регрутује и формира унутар колектива. То се постиже пресељењем продукције у друге земље или локалне подизвођаче и агенције. Изазовима тржишта одговара се третманом радне снаге као варијабилног и флуидног фактора. Уз то, увођење нетипичних форми запослености, тј. привремених, повремених и непотпуних облика радних односа, не само да креше трошкове радне снаге, већ доводи

и до померања одговорности од послодавца ка запосленима. Тако се лакше отпушта или редуцира радна снага у случају пада тражње или цикличних поремећаја, или се тако смањују фиксни трошкови, као и расходи за тренинг, боловања и годишње одморе. Зато су појединци, породице и делимично локалне заједнице приморани да уместо послодаваца, државе и јавног сектора преузимају одговорност за свакојаке ризике у послу и животу”.⁷

Данас се скоро нигде више и не спомиње право радника на петодневну или краћу радну недељу. Отпуштање радника са посла иде по кратком поступку, по вољи власника капитала. Радник је „пресрећан“ ако му газда омогући да ради и 60 сати недељно, под било каквим условима. Због иманентног страха од отказа, експлоатација радника представља се као њихова привилегија. За многе раднике годишњи одмор постао је прави луксуз. Посебно је тежак положај женске радне снаге, трудница и инвалида рада. Такође, кључни проблем је и „растућа незапосленост младих стручњака, али и уз изразите елементе прекаризације: повремени, привремени послови, непотпуно или ротирајуће радно време, нередовни и несигурни приходи, неизвесна каријера и социјални статус”.⁸

Надмено и бахато понашање све надобуднијих газда и газдица, малтретирање, мобинг, уцењивање и потцењивање запослених на радном месту, и др., једна је од одлика општег стања духа у друштву и унутрашњих односа у многим приватизованим и приватним предузећима у бившим социјалистичким земљама, и не само у њима. Тако, на пример, „ако се држимо Закона о раду, радник у Србији више не може да зна колико ради, када ради, да ли има одмор, зашто је отпуштен, колика му је плата и када ће је добити“.⁹

Економска и социјална ситуација је изразито тешка, више или мање, у свим бившим социјалистичким земљама,

7 Мирослав Ружица, *Баук прекаризације*, Данас, Београд, 27–28 фебруар 2016, XIV-XV

8 *Исто*.

9 Андреа Јовановић, *Уранак или протест*, Политика, Додатак: култура, уметност, наука, Београд, 30. април 2016, стр.3.

чак и након завршетка периода њихове транзиције од социјализма ка капитализму. Радници, радничка класа и сви радни слојеви друштва су после 1990-тих били највећа жртва „пада комунизма“ и спроведених приватизација. Њихов положај постао је социјално крајње неиздржљив и политички неподношљив. Доспели су у стање тзв. *пенурије*, крајње беде и мизерије. „Уместо пролетера, ту су прекари, класа која често обухвата и оно што би Маркс назвао лумпенима или лумпен-пролетаријатом (макрои, проститутке, трговци дрогом, ситни криминалци)“.¹⁰

У друштву скоро да не постоји више нико ко штити раднике, како треба и колико треба, нити је то држава, нити су то њихови синдикати, све немоћнији и бирократизованији. Владе су постале управни одбори крупног капитала, само брину о интересима најмоћнијих власника (капиталиста) и тајкунима. Непрестано смањивање плата радника и свих других радних слојева друштва, директно води опадању куповне моћи њих и њихових породица. Због тога се по рафовима и магацинима продавница и тржних центара (супермаркета, мега-маркетима и др.) гомила потрошна роба коју нема ко да купи. У тим односима и противуречностима дубоко су запретани корени садашње светске економске и финансијске кризе, којој се не назире крај.

5. МАРКОВО ОБЈАШЊЕЊЕ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ

О томе како власници капитала (капиталисти) експлоатишу раднике својевремено је писао Карл Маркс у *Kanunumu* и другим својим научним радовима. Утврдио је да једино радна снага, за разлику од других фактора производње (средстава рада, сировина и др.), има способност да ствара већу вредност него што је њена тржишна цена (најамнина, зарада) којом капиталиста плаћа раднике. Најамнина је само део укупне вредности коју радници стварају својим укупним текућим радом (плаћени рад), а да преостали део вредности неплаћеног рада (вишак вредности) присвајају капиталисти. Данашње богатство милијардера није ништа

¹⁰ Борис Петровић, *Бомбе деведесетих*, Политика, Додатак: култура, уметност, наука, Београд, 4. јун 2016, стр. 3.

друго до вишак вредности отет од радника и других радних слојева друштва. У томе се, по Марксу, састоји суштина капиталистичке експлоатације радничке класе.

Међутим, логика власника капитала је другачија. За њих је најамнина коју плаћају радницима трошак у пословању исто као трошак било ког другог фактора производње. Следствено томе, сав профит (вишак вредности) који власник капитала оствари преко покрића трошкова пословања, укључујући исплаћене најамнине, није ништа друго до пословни резултат укупног уложеног текућег рада власника капитала и његовог менаџерског тима и “радног доприноса” ангажованог капитала. Власници капитала не познају категорију неплаћеног текућег рада радника (вишак рада), па самим тим ни постојање некакве експлоатације радника, да су њу измислили марксистички теоретичари.

У различитом гледању на природу порекла профита (вишка вредности) укрштају се различити класни интереси радника и власника капитала, као резултанта класне раздвојености рада и капитала. У томе се, по Марксу, испољавала основна противуречност капитализма његовог времена, која се, у својој бити, није променила све до сада.

Марксова критичка теорија капитализма, названа *марксизам*, постала је идеолошка и политичка платформа за припрему и имплементацију социјалистичких револуција у 20. веку.

6. СТАЉИНОВ И ТИТОВ МОДЕЛ СОЦИЈАЛИЗМА

Социјалне побуне и социјалистичке револуције у 20. веку избиле су зато што су власници капитала преценили значај и улогу свог приватног капитала, а потценили текући рад радника, немилосрдно их експлоатисали и потискивали на саму периферију друштва.

У свим земљама у којима су успешно изведене социјалистичке револуције, спровођењем мера масовне национализације, односно тзв. експропријацијом експропријатора, капитал је одузет од власника (капиталиста) и пренет у државне руке. Приватна својина је замењена државном својином.

У социјалистичкој Југославији, после сукоба Тита са Стаљином, доношењем Закона о самоуправљању 1950, средстава за производњу (капитал) су из руку државе званично пренета на тзв. непосредне произвођаче, односно на раднике у предузећима, под паролом „Фабрике радницима“. Тако је државна својина формално замењена друштвеном својином.

Међутим, социјалистички друштвени режими успостављани после изведених социјалистичких револуција у појединим земљама, без обзира на то да ли су били базирани на државној или друштвеној својини над средствима за производњу, нису успели да реше проблем односа између текућег рада радника и државног (друштвеног) капитала.

Стаљинов социјализам (статистички социјализам) пао је зато што су у њему били потцењени и текући рад радника и државни капитал (средства за производњу у власништву државе), а прецењена улога совјетске државно-партијске власти. Госплан, централни државно-плански орган совјетског социјализма, до у детаље је прописивао шта, како и за кога производити, као и одређивао плате запослених. Држава је била послодавац, а радници су били у најамном односу према њој. Државни планери, користећи поуздано научно-статистичко знање, били су у стању да израчунају све што треба, чак и то колико је кравата потребно произвести да би се задовољиле потребе Московљана. Међутим, планери нису били у стању да „израчунају“ коју би боју кравата Московљани волели да носе, јер тржиште није функционисало, осим на зеленој пијаци, па и ту ограничено. Био је то један економски и политички неуспешан модел социјализма, који су време и живот одбацили.

За разлику од Московљана, Београђани су у време југословенског социјализма могли да купе кравату било које боје која им се свиђала. Титов социјализам (самоуправни социјализам) је признавао и у великој мери познавао ћуди тржишта, његове врлине и мане. Цене највећег броја производа и услуга у систему самоуправног социјализма формиране су слободно (тржишно) по угледу на ценовну праксу капиталистичких економија, уважавајући објективност критеријума „светске цене“. Тај систем је називан и „тржишни социјализам“, од многих угледних теоретичара

у свету сматран могућом алтернативом совјетском (реалном) социјализму и западном (либералном) капитализму, чак и „надом човечанства“. Историјски, социјалистичко самоуправљање било је најближе практичном остваривању познатих социјалистичких (комунистичких) идеја.

Посматрано кроз тржишну призму, социјалистичко самоуправљање је пало зато што је самим економским системом била прецењена улога текућег рада радника, а потцењена улога друштвеног капитала (средстава за производњу у друштвеној својини) и неопходност управљања њиме на тржишно ефикасан начин. Тржиште није било комплетирано. Тржиште рада и тржиште капитала, два од три конститутивна елемента тржишта, нису постојали у институционалном и организационом смислу. У систему социјалистичког самоуправљања радници су били заштићени као „медведи у шуми“, а способни директори предузећа проглашавани су технократама, непријатељима социјалистичког самоуправљања. Најважније одлуке о капиталним улагањима доношене су у центрима партијско-политичке и бирократско-технократске моћи отуђеним од непосредног утицаја радника у производној бази друштва. Због непостојања механизма тржишне алокације капитала, „промашених инвестиција“ било је свуда на претек, са последицама које се осећају све до данас.

Главни проблем у функционисања система социјалистичког самоуправљања био је у томе што средства за производњу у друштвеној својини никада истински нису постала права својина радника који њима раде, они их никада нису доживљавали својим. Друштвена својина је концептуално била дефинисана као „свачија и ничија“, као „несвојина“. Она је више одређивана негативно него позитивно, шта није и шта не сме да буде, а не шта стварно јесте, без јасно дефинисаног њеног основног субјекта. Зато је она у стварности претварана у формализам и неодговорност. Системски је била веома слабо или на погрешан начин заштићена, тако да су били чести случајеви повреде интегритета друштвене својине. Фактички, радници у предузећима су имовину у „својој друштвеној својини“ ипак осећали као „туђу својину“, без обзира на то што су је они стварали

својим дугодишњим радом, својим великим личним одрицањима, а не неко други, држава и њени чиновници.. Управо зато радници нису чак ни покушали да спрече преузимање „њихових друштвених предузећа“ од стране државе, након „пада комунизма“, надајући се неком бољем системском решењу.

7. КРАЈ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ САМОУПРАВЉАЊА

У таквим односима и условима, држава је по кратком поступку донела одлуку о превођењу капитала из режима друштвене својине у режим државне својине, као прелазно и привремено решење. Потом је држава, посредством свог посебног тела задуженог за послове приватизације (Агенција за приватизацију), мерама масовне приватизације, подржављену имовину, експроприсану од радника бивших друштвених предузећа, претварала у приватну својину. Држава, односно њени чиновници у Агенцији за приватизацију, продавали су (приватизовали) ту имовину по цени која је скоро увек била знатно испод њене тржишне вредности.

Државни чиновници нису ни могли да знају реалну цену те имовине (подржављеног капитала), јер је они својим радом и знојем нису стварали. Њихово поступање и понашање у процесима приватизације подржављеног капитала било је продукт датог политичког диктата владајућих партијских и државних структура у друштву. Од свега је најважније било да подржављени капитал, пошто пото, по било којој цени, пређе из руку државе у приватне руке, без обзира на то да ли су оне чисте или прљаве.

У скоро свим приватизованим предузећима радници (бивши „самоуправљачи“) остали су или врло брзо остајали без посла, уз непрестано шиканирање од стране нових власника. Тако је запечаћена судбина бивших „радника самоуправљача“. Сада се они, са великим закашњењем, узалудно кају што својевремено ипак нису покушали да спрече етатизацију и приватизацију, односно експропријацију „њихових друштвених предузећа“ од стране државе. Однос државе према бившим „радницима-самоуправљачима“ био је и остао безвољан, препустила их је неконтролисаним ђудима „новопечених капиталиста“.

8. ТАЈКУНИ И ТЗВ. КОНТРОВЕРЗНИ БИЗНИСМЕНИ

Купци највећег броја подржављених (бивших друштвених) предузећа била су приватна лица која су се домогла великог богатства „сналажењем“ у мутном водама током 1990-тих: финансијским шпекулацијама у време хиперинфлације (тзв. штицовање девиза и др.), пљачком у годинама грађанског рата на тлу бивше социјалистичке Југославије након њеног распада 1991–1992, кријумчарењем дефицитарних роба (неретко у име државе) у време међународних санкција према Савезној Републици Југославији (нафта, цигарете и др), трговином наркотицима и белим робљем, утајом пореза и др.

Многе приватизације подржављених предузећа извођене су на сумњив начин, иза којих је често стојао не само прљав, него и фиктиван капитал. „Сналажљиви појединци“ су и без сопственог капитала куповали таква предузећа. Захваљујући својим државним и партијским везама краткорочно су позајмљивали потребна средства за куповину предузећа, а потом их одмах враћали из банкарских кредита добијених на основу залогe (хипотеке) над имовином већ купљених предузећа.

Приликом продаје подржављених (бивших друштвених) предузећа надлежни државни органи нису проверавали порекло капитала којим су та предузећа купована. Тако је легално омогућено рађање дивљег капитализма у годинама транзиције.

Нови власници приватизованих предузећа нису знали да њима управљају на прави начин, да у њима одрже производни процес. Нико од њих није успео да створи ни један једини нови производ препознатљив на тржишту, не само на светском, него ни на домаћем. Једино су знали и знају да увозе робу и продају на домаћем тржишту по цени што је могуће вишој од увозне. Тако је дошло до гашења многих значајних индустријских производњи, а од некад успешних друштвених предузећа остале су само развалине, индустријска гробља.

Из мутних приватизација и корупције је на површину друштва изронила нова друштвена класа која се обогати-

ла онолико колико је током протеклих година транзиције од социјализма ка капитализму успела да отме имовине од радника, радничке класе, радних људи, друштва и државе, на основу закона креираних по мери њених себичних интереса. Највећи број припадника те класе, „новопечени капиталисти“, етикетирани су у друштву, посебно у културној јавности, као тајкуни и тзв. контроверзни бизнисмени. У њихове руке слио се замашан део финансијске моћи друштва. Њихов утицај на процес одлучивања и доношења важних и најважнијих одлука у друштву био је и остао изузетан. Такво стање и односи названи су *тајкунизација* друштва.

9. НЕОДРЖИВОСТ НЕОЛИБЕРАЛИЗМА: МОГУЋЕ АЛТЕРНАТИВЕ

Укупни економски резултати остварени у ери неолиберализма, која се рачуна од појаве економске доктрине реганизма и тачеризма до данас, испод су очекиваних. У том раздобљу успорен је привредни раст, посебно на Западу, у односу на претходни. Повећана је незапосленост, нарочито младе генерације. Драстично су проширене и продубљене економске неједнакости у свету. Гомилање профита и богатства у рукама капиталиста на бази експлоатације раднике, радничке класе и радних људи наметнуте тим системом, постало је историјски неподношљив.

Све је израженије незадовољство огромне масе народа широм света системом неолибералног капитализма. Антикапитализам је посебно распрострањен међу младим нараштајем који у либералном капитализму не види остварење својих снова и своје среће. Запретане бројне противуречности капиталистичког поретка, њихово конзервирање и одржавање тог поретка принудом, могло би у догледно време да доведе, пре или касније, и до избијања спонтаних социјалних побуна сиромашних и експлоатисаних народних маса против богатих и експлоататорске класе. Главни замајак таквих побуна била би пре свега „филозофија празних стомака“, а не нека унапред припремљена идеолошка и политичка платформа, као у случају Француске (1789) и Октобарске (1917) револуције.

Три фундаментална постулата неолиберализма монопол приватне својине, слободно тржиште и дерегулација привредног живота, нису се потврдили у пракси. Систем неолибералног капитализма налази се на раскрсници. О томе како, којим путем изаћи из његових постојећих противуречности постоје, чини се, две могућности, два начелна теоријска приступа, међусобно супротстављена: „брушени“ капитализам или нови (демократски) социјализам.

10. „БРУШЕНИ“ КАПИТАЛИЗАМ

по првом теоријском приступу, капиталистички друштвени поредак требало би задржати, сачувати по сваку цену, али га је неопходно непрестано дограђивати и усавршавати.

Амерички политичар Ал Гор (бивши подпредседник САД) сматра да је „небрушени“ капитализам, који је на снази, напосто неодржив. Он, између осталог, каже: „Без обзира на то што верујем да је капитализам фундаментално супериоран сваком другом систему економске активности, исто тако је јасно да неки принципи по којима се тренутно спроводи недовољно у обзир узимају људе, друштво и планету“.¹¹

Партнер Ал Гора на пројекту „Одрживи капитализам“, Дејвид Блад, сматра да је модерни капитализам оптерећен краткорочним размишљањем и опсесијом за инстант резултатима приликом улагања, што је директно узроковало превирања на тржишту, продубљивање јаза између богатих и сиромашних и удаљењем од климатских проблема.¹²

Неспорно је да се капиталистички систем одговарајућим „брушењем“ може учинити бољим и одрживијим него што је садашњи либерални капитализам. То се, између осталог, може постићи давањем већег значаја и улоге

11 Al Gore & David Blood, *A Manifesto for Sustainable Capitalism: How businesses can embrace environmental, social and governance metrics*, The Wall Street Journal, New York, December 14, 2011; i Fonet, *Gor: Nebrušeni kapitalizam*, Beograd, 16. 02. 2012.

12 Исто.

држави у привреди (јачање државног сектора у кључним привредним секторима, у монетарној и фискалној сфери и др.), поправљањем социјалне слике друштва (повећање нивоа социјалних давања најсиромашнијим слојевима, опште социјално осигурање, одговарајуће „бесплатно“ школовање и др.), гарантовањем већих економско-социјалних и других права запосленим радницима (повећање минималне наднице, боља хигијенско-техничка заштита на раду, увођење 35-то часовне радне недеље, повећање отпремнине приликом губитка радног места и др.), повећање улагања у заштиту природне околине и др.

Међутим, макакви и маколики били донети „брушења“, глачана, поправљања и усавршавања капитализма, суштина производних односа у том друштвеном поретку остаје у основи непромењена. Капитализам је у својој бити био и остао то што јесте: капитализам. „Одрживост капитализма“ није могуће постићи упорним опстајањем на монополу права приватне својине и апсолутизацији слободног тржишта, капиталистичкој експлоатацији туђег рада и диктатури капиталистичке класе.

11. НОВИ (ДЕМОКРАТСКИ) СОЦИЈАЛИЗАМ

По другом теоријском приступу, могућа алтернатива либералном капитализму је изграђивање новог друштва са људским ликом, друштва једнаких шанси за све, хуманијег, социјално праведнијег, слободнијег и демократскијег од постојећег, без капиталистичке експлоатације, без екстремно богатих и екстремно сиромашних појединаца. Држава и друштво би посебно бринули о сваком свом социјално угроженом грађанину, тако да просјака и клошара не би било више на улици. Људско достојанство и поштовање личности у сваком човеку били би стуб таквог новог друштва. Такво друштво могло би да се назове и *нови социјализам* или *демократски социјализам*.

Данас социјализам, социјалдемократске и социјалистичке, па чак и неке *par excellence* комунистичке идеје, нису више никакав баук на Западу. Савремена капиталистичка друштва нису више „алергична“ на реч „социјали-

зам“ .Бити „социјалиста“, па чак и „комуниста“, није више политичка катастрофа. „Кад бројни Американци сада говоре о социјализму, они заправо мисле на антипатију према капитализму и *statusu quo*, који их је дубоко разочарао“.¹³ Речју, са рушењем Берлинског зида 1989. није завршена прича о социјализму.

У процесу изграђивања новог друштва није потребно изнова „откривати Америку“. До њега се може доћи политичком синтезом, обједињавањем свега онога што се у досадашњој друштвеној пракси, капиталистичкој и социјалистичкој, показало као најбоље решење у економском, социјалном и сваком другом погледу, односно одбацило би све оно што се у тој пракси показало као лоше, неодрживо системско решење. „Историјско искуство током револуција и преврата недвосмислено показује: социјализам без оног најбољег из либерализма постаје диктатура политичке власти; либерализам без оног најбољег из социјализма претвара се у диктатуру профита. Те диктатуре, ако се учврсте, својом унутрашњом логиком, воде ка тоталитаризму“.¹⁴

Ново социјалистичко (демократско) друштво синтетизовало би позитивна искуства и капитализма и бившег социјализма, али не би било њихова реплика.

Респектујући тржиште као једно од највећих цивилизацијских достигнућа, држава би свим расположивим средствима сузбијала, колико је објективно могуће, његова стихијска, анархична и спонтана дејства. Основно мерило радних и пословних резултата сваког привредног субјекта био би профит (приватно и државно предузеће) и доходак (друштвено предузеће, радничка корпорација) остварени тржишним пословањем. У приватним и државним предузећима радницима би се гарантовало учешће у оствареном профиту. Експлоатација туђег рада спречавала би се и сузбијала системским мерама државе. Капитал не би имао премоћ над текућим радом, али ни текући рад над

13 Richard D. Wolf, интервју, објављен у чланку Хрвоја Шимичевића под насловом *Назире се нови социјализам*, Подгорица, www.pcnen.com, 9. avgust 2016.

14 Зоран Видојевић, *Je ли могућ спој социјализма и либерализма*, Данас, Београд, 27–28 фебруар 2016, стр. 5.

капиталом, не би постојала ни диктатура власника капитала (капиталистичке класе), нити диктатура пролетаријата или прекаријата (радника, радничке класе, радних људи и незапослених).

Социјално осигурање и здравствена заштита била би универзална и бесплатна за све кориснике. Основно, средње и високо образовање било би бесплатно. Опорезивање имовине и остварених пословних и других прихода било би прогресивно, по принципу: ко има више доприносио би више благостању државе и друштва.

12. СВОЈИНСКИ ПЛУРАЛИЗАМ

у новом (демократском) социјализму владао би *својински плурализам*. Све материјалне вредности робног карактера, као што су фактори производње (капитал), добра и услуге, могле би да се налазе, под једнаким, равноправним системским условима, не само у приватној, него и у другим могућим облицима својине, као што су, на пример: државна, јавна, друштвена, корпоративна, акционарска, мешовита, радничка, задружна (кооперативна), задужбинарска, вакувска и лична. При томе нису толико битне сличности или различитости које у пракси постоје између таквих својинских облика.

Уместо монопола приватне својине (капитализам), монопола државне својине (етатистички, совјетски социјализам) или монопола друштвене својине (социјалистичко самоуправљање), постојали би равноправни односи међу свим познатим облицима својине. Сваки и свачији монопол, као што је сада случај са монополом приватне својине („свето право приватне својине“) над капиталом, негира саму суштину демократије, ограничава људска права и слободе.

Монопол приватне својине, односно апсолутна власт (*право својине*) привредног субјекта (титулара својине) над ресурсима (факторима) и резултатима производње (стварима), сама по себи, аутоматски и унапред, не обезбеђује економску рационалност и ефикасност у пословању капиталистичког предузећа. По правилу, приватна својина омогућава стицање профита у пословању само уз добар менаџмент.

Зашто предузеће у колективној својини (државној, јавној, друштвеној, задружној и др.), уз квалитетан менаџмент, не би могло да буде економски ефикасно исто као и предузеће у приватној својини?

Или, зашто радничка корпорација, у којој би сви радници појединачно били власници аликвотног дела капитала, уз квалитетан менаџмент, не би могла ефикасно да послује, да остварује профит, као било које приватно предузеће на чијем се челу налази власник капитала са својим управљачким апаратом (менаџментом)?

Тржишна конкуренција има универзално значење. Следећи ту логику, поставља се питање зашто се у слободном демократском друштву не би дозвољавала и подстицала конкуренција између предузећа са различитим својинским облицима, да тржиште, а не идеологија и политика, оцењују које је од таквих предузећа најбоље.

13. КИНЕСКИ СВОЈИНСКИ ДУАЛИЗАМ

Кина је данас најбољи пример предности својинског плурализма у односу на својински монизам. Велики кинески комунистички реформатор Денг Сјаопинг најбоље је схватио историјску дубину мудре кинеске пословице: „Није важно какве је боје мачка већ да ли лови мишеве“. Односно, није битно да ли је предузеће у приватној, државној или друштвеној својини, него да ли оно домаћински, успешно послује својим капиталом.

Кина је благовремено успела да се ослободи марксистичке догме о монополу државне (друштвене) својине у социјализму (комунизму). Својин новим привредним системом омогућила је успостављање приватне својине и подстицање развоја приватног сектора, паралелно са задржавањем, очувањем и развијањем система државне својине и њеног државног сектора привреде, који је и даље веома моћан. Дизгине идеолошке, политичке и државне власти у Кини и даље чврсто држи њена Комунистичка партија, придржавајући се марксистичке идеологије.

Истовремено егзистирање приватног и државног сектора и њихова међусобна конкуренција показало се и

показује благотворним у економском препороду и напретку Кине. Кина је током последње две-три деценије успела да постане једна од водећих, ако не скоро и водећа, економских сила у свету, и не само економска.

Кинеско искуство као да наговештава да ће време које долази бити наклоњено оним државама које нису опседнуте својинском догмом, које својим привредним субјектима (предузећима, компанијама, корпорацијама) дозвољавају да се слободно налазе у било којем могућем својинском облику, у приватној, државној, друштвеној или некој другој својини.

14. ЗАШТО ЈЕ МАРКС НЕЗАОБИЛАЗАН?

Нико боље од Маркса, ни пре нити после њега, није саопштио тако прецизну дијагнозу болести од које пати капиталистичко друштво, нико боље од њега није тако аргументовано критиковао капиталистички начин производње и капиталистички поредак у целини, залажући се за његово радикално мењање, тачније разарање. Без обзира на све структурне, економске и технолошке промене које су се у међувремену дешавале и десиле, природа базичног продукционог односа у капиталистичком друштву, између рада и капитала, остала је непромењена. Експлоатација радника нацивела је све промене које су се у међувремену десиле у капиталистичком свету.

Научна преокупација Маркса била је анализа капиталистичког начина производње у 19. Веку, а не бављење „прчварницом будућности“, како је сам истицао. „Марксизам је (критичка) теорија капитализма, а не теорија социјализма... Маркс је о социјализму писао ријетко и нерадо – већином само онда кад је на то био присиљен. Сматрао је утопијом писати о друштву које није постојало“¹⁵

Многи су Маркса често погрешно разумели, искривљавали резултате његових теоријских уопштавања, нетачно тумачили и упропашћивали. „Отуда толико и таквих ‘марксизама’ да је Маркс морао тврдити да није марксиста“¹⁶,

15 Бранко Хорват, *Политичка економија социјализма*, Глобус, Загреб, 1981, стр. 110.

16 Радомир Д. Лукић, *Предговор*, књига Макса Вебера, *Привреда и друштво*, први део, Просвета, Београд, 1976, стр. 11.

ограђујући се посебно од самозваних „марксиста – догматичара“.

За разумевање, прихватање и оживотворење великих идеја, као што су Марксове, увек је потребно време и стрпљење, знање и умење. Најбољи доказ за то је судбина кинеског филозова Конфучија. Тек после три века од Конфучијеве смрти (479. п.н.е) његово учење се укоренило у кинеском народу, током којих је претрпело сијасет напада, укључујући и инцидент у коме је око пет стотина конфучиста живо сахрањено.¹⁷

У трагању за новим, хуманијим и социјално праведнијим друштвом него што је постојећи неолиберални капитализам, какво би могло да буде новои (демократски) социјализам, Марксова критичка промишљања су незаобилазна. Његове мисли и поруке се у новије време све мање поистовећују са праксом бившег социјализма, посебно не са праксом бољшевизма и „совјетизма“.

Највећи противници научног дела Маркса одувек су били, и сада су, они субјекти и друштвени слојеви чији су материјални интереси, непосредно или посредно, везани за моћ капитала, за владање профитом и за етику живљења на рачун туђег неплаћеног рада.

ЗАКЉУЧАК

Доктрина неолиберализма, глобално инаугурисана током 1980-тих година 20. века, није се потврдио у пракси. Апсолутни монопол приватне својине, слободно тржиште, свеобухватна дерегулација и маргинализовање улоге државе у привреди узрок су текуће економске и финасисјске кризе савременог капиталистичког света, која већ предуго траје. Неолиберални капитализам налази се на раскрсници, тражећи најбољи пут. Једна могућност је очување вредности датог капиталистичког поретка, уз његово непрестано брушење, глачање и поправљање. Друга могућност је оријентација друштва према пројектовању и изградњи новог (демократског) социјализма, односно новог друштвеног поретка хуманијег и праведнијег од постојећег. Тај нови друштвени

17 Филип Јевтић, *Конфучије и Његош*, Политика, Београд, 2016, стр. 14–15.

ни поредак представљао би синтезу стечених позитивних знања и искустава како капитализма, тако и бившег социјализма. Чини се да је време које долази више наклоњено другој него првој опцији.

Литература

- Вебер Макс, *Привреда и друштво*, први део, Просвета, Београд, 1976.
- Видојевић Зоран, *Je ли могућ спој социјализма и либерализма*, Данас, Београд, 27–28 фебруар 2016.
- Јевтић Филип, *Конфучије и Његош*, Политика, Београд, 2016.
- Јовановић Андреа, *Уранак или протест*, Политика, Додатак: култура, уметност, наука, Београд, 30. април 2016.
- Кисинџер Хенри, *Дипломатија I*, Верзалпрес, Београд, 1999.
- Лукић Радомир Д., *Предговор*, књига Макса Вебера, *Привреда и друштво*, први део, Просвета, Београд, 1976.
- Маркс Карл, *Капитал I-III*, Култура, Београд, 1964.
- Папа Фрањо: *Комунисти су украли главну идеју хришћанства*, Аналитика, Информативни портал, Подгорица, portanalitika.me, 29. јун 2014.
- Петровић Борис, *Бомбе деведесетих*, Политика, Додатак: култура, уметност, наука, Београд, 4. јун 2016.
- Ружица Мирослав, *Баук прекаризације*, Данас, Београд, 27–28 фебруар 2016.
- Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД/Романов, Подгорица/Бањалука, 2000.
- Хорват Бранко, *Политичка економија социјализма*, Глобус, Загреб, 1981.
- Fukuyama Francis, *The End of History*, Free Press, New York, NY, 1992.
- Gaddis John Lewis, *We Now Know: Rethinking Cold War*

- History*, Oxford University Press, New York, NY, 1997.
- Gore Al & Blood David, *A Manifesto for Sustainable Capitalism: How businesses can embrace environmental, social and governance metrics*, The Wall Street Journal, New York, December 14, 2011.
- Jacques Martin, *Крај неолиберализма и криза западне политике*, Pescanik.net, 25.08.2016./The Guardian <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/aug/21/death-of-neoliberalism-crisis-in-western-politics>, 21. 08. 2016.
- Lukács Geor, *Geschichte und Klassenbewusstsein*, Malik-Verlag, Berlin, 1923.
- Tariq Ali, *The Clash of Fundamentalisms: Crusades, Jihads and Modernity*, Verso, London/New York, 2011.
- Wolf Richard D., интервју, објављен у чланку Хрвоја Шимичевића под насловом *Назире се нови социјализам*, Подгорица, www.pcnen.com, 9. август 2016.
- Ohfam Report*, објављен на годишњем скупу Светског економског форума одржаном у Давосу, јануар 2016, ohfam.org.uk

David Dj. Dasic

**'BRUSHED' CAPITALISM OR NEW
SOCIALISM: ALTERNATIVE TO
NEOLIBERALISM**

Resume

The doctrine of neoliberalism, globally inaugurated in the 1980s of the 20th century, was not confirmed in practice so far. The absolute monopoly of private property, free markets, comprehensive deregulation and marginalization of the role of the state in the economy are the cause of the current economic and financial crisis of the contemporary capitalist world, which

has already lasted too long. The neoliberal capitalism is at the crossroad, looking for the best way. One option is to preserve the value of a given capitalist system, with its constantly grinding, polishing and repair. Another option is the orientation of society towards the design and construction of the new (democratic) socialism, a one new social order more just and more humane than the existing one. That social order would be a synthesis of the positive knowledges and experiences acquired from the capitalism, as well as from the former socialism. It seems that the coming time is more favorable for second than for the first option.

Keywords: capitalism, neo-liberalism, socialism, communism, property, market, exploitation, precariat, penury, ownership pluralism, Marxism.

* Овај рад је примљен 20. јула 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 30. септембра 2016. године.